

Grudzień, Nr 12/2023 (253)

Informator parafialny

Parafii Ewangelicko-Augsburskiej
w Słupsku

*Oczy moje widziały zbawienie Twoje,
które przygotowałeś przed obliczem
wszystkich ludów.*

Łk 2,30-31

Parafia Ewangelicko-Augsburska w Słupsku

ul. Krzywa 1, 76-200 Słupsk

Kontakt: slupsk@luteranie.pl

tel.: 00 48 (0) 59 842 25 77

Nr konta: PL **25160014621816836860000001**

KOD SWIFT: PPABPLPK

Duchowny:

Proboszcz: ks. Wojciech Froehlich

e-mail: wojciech.froehlich@luteranie.pl

tel. 00 48 59 842 25 77, kom. 605 556 749

Adresy kościołów i kaplic:

Kościół Świętego Krzyża: Słupsk ul. Słowackiego 40

Kaplica w Lęborku: Lębork, ul. Wojska Polskiego 47

Kaplica Gardna Wielka: Gardna Wielka, ul. Pomorska 2

Strony internetowe:

www.slupsk.luteranie.pl • www.luteranie.pl

Korekta: Anna Froehlich

Słowo duszpasterza

*Oczy moje widziały zbawienie Twoje,
które przygotowałeś przed obliczem
wszystkich ludów.*

Łk 2,30-31

Drodzy w Chrystusie!

Adwent i Boże Narodzenie to dwa z najbardziej lubianych przez nas okresów roku kościelnego. Wiele tradycji związanych z tym czasem pozwala na przeżywanie okresu oczekiwania na przyjście Zbawiciela z radością, ale także z duchową refleksją. Zapalamy świece na adwentowych wieńcach, zawieszamy adwentowe gwiazdy, odliczamy dni pozostające do Świąt z pomocą adwentowych kalendarzy. Wiele z tych typowo ewangelickich zwyczajów staje się „uniwersalnymi” i przyjmowane, a nieraz przejmowane są także przez nasze monolityczne wyznaniowo społeczeństwo. To nic złego, choć czasami irytujące są pytania, typu: „Czy u was w kościele też macie wieńce adwentowy?”. Tak... i ewangelicki wieńiec, i ewangelicką choinkę, i ewangelicki kalendarz adwentowy... czasami też katolicką stajenkę... ale czy tak naprawdę o to w tym czasie chodzi?

ks. Wojciech Froehlich

proboszcz

Adwent oznacza *przyjście*. Oczekujemy przyjścia, choć nie zupełnie tego, które „dzieje się” 25 grudnia każdego roku. Wtedy obchodzimy pamiątkę wcielenia Syna Bożego, które się dokonało i bez którego nie byłoby Wielkiego Piątku i Zmartwychwstania, ale my oczekujemy powtórnego przyjścia Chrystusa - Króla i Sędziego, w którym to przyjściu ostatecznie zrealizuje się Boża obietnica zbawienia każdego wierzącego. Oczekujemy w świadomości naszych słabości i skłonnej do grzechu natury, ale z pewnością tego, że gdy nadejdzie ten dzień, będziemy mogli wyznać jak Symeon: *Oczy moje widziały zbawienie Twoje, które przygotowałeś dla mnie!*

Błogosławionego przeżywania adwentu 2023!

Z modlitwą

Wasz Duszpasterz

Jan, prorok Najwyższego

Ks. Wojciech Froehlich
Proboszcz PEA Słupsk

Wtedy jego ojciec, Zachariasz, został napełniony Duchem Świętym i tak prorokował: Niech będzie uwielbiony Pan, Bóg Izraela, swój lud wziął w opiekę i odkupił, I wzbudził nam moc Zbawczą w domu swego sługi Dawida, jak zapowiedział z dawien dawna przez usta świętych swych proroków, że nas wybawi od nieprzyjaciół i z rąk wszystkich prześladowców, że okaże miłosierdzie naszym praojcom, i będzie pamiętał o swoim świętym Przymierzu, o przysiędze, którą złożył praojcu naszemu Abrahamowi, że da nam, wyrwanym z mocy nieprzyjaciół służyc Mu bez lęku w pobożności i sprawiedliwości przed Nim, aż do końca dni naszych. A ty, dziecko, zostaniesz nazwane prorokiem Najwyższego, bo będziesz poprzedzać Pana, torując Mu drogi. Jego ludowi dasz poznać zbawienie przez odpuszczenie grzechów ich, Dzięki wielkiemu zmiłowaniu na-

szego Boga, nawiedzi nas z wysoka Wschodzące Słońce, by oświecić tych, którzy pozostają w mroku i cieniu śmierci i skierować nasze kroki na drogę pokoju.

Łk 1,67-79

Umiłowani w Chrystusie!

Jedną z postaci, które w czasie adwentowego oczekiwania na przyjście Pana, odgrywają znaczącą rolę jest Jan Chrzciciel. Człowiek nazywany prorokiem, poprzednikiem Jezusa, tym którego zadaniem było wyprostować drogę dla Syna Bożego, czyli przygotować ludzi do tego, by w Jezusie Chrystusie rozpoznali Boga, który daje wolność, nie polityczną, nie wyzwolenie z niewoli czy spod okupacji innych narodów, ale prawdziwą wolność od grzechu.

Postać Jana Chrzciciela pojawia

się we wszystkich Ewangeliach na ich początku. Oznacza to, że ma duże znaczenie w poznaniu Chrystusa i Jego misji na ziemi. Jan, podczas chrztu Jezusa nad Jordanem, był świadkiem Jego epifanii, czyli objawienia światu mocy i boskości. Na własne uszy słyszał głos Boga mówiący z nieba: *Ten jest mój Syn umiłowany, którego sobie upodobałem*. Dzisiaj jednak to nie postać Jana staje w centrum adwentowego zwiastowania, lecz jego ojciec Zachariasz, który w słowach hymnu wystawia wielkość Boga.

Nie ma się co dziwić Zachariaszowi, w końcu przyszedł na świat jego syn tak bardzo wyczekiwany przez niego i jego żonę Elżbietę. Tym bardziej, że w związku z wątpliwościami jakie miał co do „zostania” ojcem w jego wieku, i wydania na świat dziecka przez jego nieplodną żonę, z woli Boga na czas ciąży Elżbiety stracił mowę. Kiedy ją odzyskał, po zapisaniu na glinianej tabliczce imienia swojego syna, w końcu mógł dać wyraz swojej radości i wdzięczności.

Ojcowie w różny sposób świętują narodziny swo-

ich dzieci. Zachariasz, jako kapłan, napełniony Duchem Świętym wychwalał Boga za Jego dzieło odkupienia. Miał świadomość tego, że On i jego żona, ale przede wszystkim ich syn odegrają znaczącą rolę w planie jaki Bóg przygotował dla ludzi. Bóg wybierając do tej misji tę parę dał wyraźny dowód na to, że dla Niego nie ma rzeczy niemożliwych. Podeszły wiek Zachariasza i bezpłodność Elżbiety, z ludzkiego punktu widzenia, nie dawały Bożemu zamiarowi wielkich szans.

Jednak stało się inaczej. Bóg znowu udowodnił człowiekowi jak małej jest wiary. Stary Zachariasz i niemłoda, bezpłodna Elżbieta zostają szczęśli-

wymi rodzicami. W pieśni wdzięczności, którą słyszymy z ust Zachariasza możemy wysłuchać jego radość, ale nie z tego, że został ojcem, ale przede wszystkim z tego, że w tym zdarzeniu, a właściwie w wypełnieniu Bożej obietnicy, dostrzega działanie Boga, które nie tylko jest skierowane do niego i jego żony, ale do ogółu, do całej ludzkości. Oni są tylko narzędziem w ręku Boga, nie-

zbędnym do tego, aby Boże zamiary trafiły do ludzkich serc, by ludzie przyjęli to co Bóg dla nich - dla nas - przygotował.

Zachariasz zdawał sobie sprawę z tego, że życie jego syna nie będzie łatwe, bo taki był los proroków. Zresztą, poznając późniejszą historię Jana możemy zobaczyć, że tak rzeczywiście było. Z jednej strony na pewno uchodził za dziwaka i może był traktowany przez niektórych z przy-mrużeniem oka, z drugiej strony używał mocnych słów i nazywał rzeczy po imieniu. Grzech piętnował bezlitośnie. A tacy, którzy wprost mówią o grzechu nie są popularni, ani lubiani. W tej kwestii chyba niewiele się zmieniło, a może nawet jest gorzej, bo coraz mniej mówimy o grzechu jako czymś nagannym, czym chrześcijanin powinien się brzydzić. Słowo Boże na ten temat nie milczy, wręcz przeciwnie uwypukla grzeszność człowieka, który w tej sytuacji wymaga pomocy. I Bóg człowiekowi tę pomoc daje posyłając swojego Syna, a przed nim Jana zwanego Chrzczicielem, nawołującego do nawrócenia, do zmian w życiu. Świadomość tego ma Zachariasz, który swojemu synowi zapowiada taką przyszłość:

A ty, dziecko, zostaniesz nazwane prorokiem Najwyższego, bo będziesz poprzedzać Pana, torując Mu drogi. Jego ludowi dasz poznać zbawienie przez odpuszczenie grzechów ich.

Szczególne i wyjątkowe zadanie stało przed Janem. Uświadomić ludziom, że zapowiadany w pismach

proroków Zbawiciel nadchodzi, że wypełnia się czas zapowiadany przez proroka Izajasza w 7 rozdziale jego księgi: *Oto panna pocznie i porodzi syna i nazwie go imieniem Immanuel.* Wielu postanowiło uwierzyć Janowi i zmienić swoje życie, on odpowiadał na ich pytania o to jak mają postępować, co mają robić, aby uniknąć Bożego gniewu. Nauczał: *Kto ma dwie suknie niech da temu, który nie ma, a kto ma żywność niech uczyni podobnie,* celnikom, którzy przychodzili do niego aby się ochrzcić mówił: *Nie pobierajcie nic więcej ponad to, co dla was ustalono, żołnierzom z kolei: Na nikim nic nie wymuszajcie ani nie oskarżajcie fałszywie dla zysku, lecz poprzestawajcie na swoim żołdzie.*

Wielu przychodziło do Jana z pytaniami, podobnie i dzisiaj my stawiamy wiele pytań i szukamy na nie odpowiedzi. Świat od czasów Jana się zmienił. Nie zmienia się tylko Bóg, który na nasze szczęście, jest wierny swoim postanowieniom i tak jak tym, którzy słuchali nauczania Jana nad Jordanem i nam słuchającym dzisiaj ewangelii w Jego Kościele otwiera drogę poprzez swoje nawiedzenie by oświecić tych, którzy pozostają w mroku i cieniu śmierci i skierować ich kroki na drogę pokoju.

To jest Boży plan dla nas, aby go przyjąć musimy zaakceptować naszą grzeszność i to, że pokonać możemy ją tylko z Chrystusem by w ten sposób zakosztować pokoju z Bogiem.

Amen

Świeca,

która

tworzy polską Wigilię

XXIV edycja
Wigilijnego Dzieła
Pomocy Dzieciom

Zapal wigilijną świecę i wesprzyj ekumeniczną akcją Caritas, Diakonii i Eleos
Diakonia Polska, nr konta 78 1240 1037 1111 0000 0693 1384

**EWANGELICKIE POMORZE
MIEJSCA I LUDZIE**

Słupsk i Pomorze Środkowe, to obszar, którego mieszkańcy są przywiązani do przestrzegania prawd biblijnych, ale i otwarci na nowinki religijne. Początki Reformacji na terenie miasta datuje się na 1517 r., kiedy to doszło do poważnego sporu z miejscowym duchowieństwem w sprawach podatkowych. Szerzenie podglądów Lutra zaowocowało przyjęciem luteranizmu przez słupszczan w 1525 r.

Po oficjalnym wprowadzeniu Reformacji Słupsk stał się miejscem pierwszej wizytacji kościelnej kierowanej przez J. Bugenhagena. Tutaj też siedzibę miała jedna z trzech superintendentur generalnych Pomorza.

Wiek XVIII obrodził aktywnością pietystów, którzy stworzyli jeden z najaktywniejszych na Pomorzu ośrodków tego ruchu. Istotną rolę w ruchu pietystycznym odgrywali duszpasterze z powiatu słupskiego. Jeden z nich P. Schimansky był herrnhutystą.

W XIX w. przychyłność mieszkańców wobec nowinek religijnych oraz silne przywiązanie do prawd biblijnych, pozwoliły na działalność na tym terenie postaci znaczących w dziewiętnastowiecznym przebudzeniu religijnym, takich jak filozof F. Schliermacher, czy kompozytor G. Knak.

W latach trzydziestych i czterdziestych XX w. na terenie Pomorza Środkowego w Kościele ewangelickim ścierały się wpływy faszystów i ich przeciwników. W opozycji wobec biskupów K. Thoma i L. Müllera działało wielu członków Kościoła Wyznającego, w tym m.in. D. Bonhoeffer.

W Informatorze Parafialnym prezentujemy miejsca i osoby ważne dla dziejów pomorskiego ewangelicyzmu.

GARDNA WIELKA (cz. I)

Zarys dziejów miejscowości

Gardna to wieś nad jeziorem Gardno. Składa się z dwóch miejscowości: Gardny Małej (niem. Klein Garde) i Gardny Wielkiej (Groß Garde). Pierwszy zapis nazwy pochodzi z 1282 r. Etymolodzy wywodzą ją od pomorskiego słowa „gard”, czyli gród. Zabudowa miejscowości jest zblizowana do ulicówki, z placem pośrodku wsi, prawdopodobnie w miejscu średnio-wiecznego grodziska. Obecna Gardna dawniej składała się z trzech wiosek. Mieściła gród kasztelański z portem na jezioro

rze. W XII w. wieś – zdaniem niektórych historyków – otrzymała prawa miejskie, ale w następnym wieku nastąpił upadek i ich utrata. Gardna była najstarszym ośrodkiem parafialnym regionu, parafię założył w XIII w. książę Świętopełk.

W 1912 r. wieś spustoszył wielki pożar i „poszła z dymem” cała zabudowa zabytkowa. Zachowane relikty budownictwa tradycyjnego to: stare chałupy rybackie i budynki gospodarcze, szachulcowe, często z dachami naczółkowo-dymnikowymi z początku XIX w.

Na Wyspie Kamiennej znajduje się wielki głaz narzutowy, nazywany „diabelskim

kamieniem”, z którym łączą się liczne podania i legendy. Wyspa jest rezerwatem ścisłym z łęgowiskami rzadkich ptaków.

W 1856 r. uczony rosyjski Aleksander Hilferding prowadził badania nad ewangelickimi Kaszubami, tzw. Słowińcami. W jego ślad poszli kolejni badacze: prof. Alfons J. Parczewski (1880), Stefan Ramułt, prof. Jooseppi Julius Mikkola (1896), Franz Tetzner (1896), dr Józef Łęgowski, dr Friedrich Lorentz i prof. Mikołaj Rudnicki.

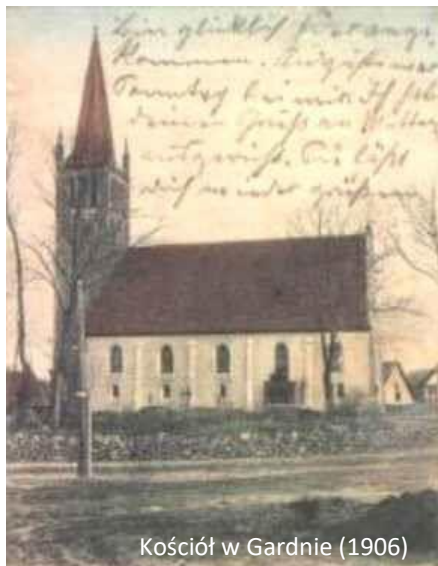
Do końca rządów niemieckich Gardna była wioską ewangelicką. W 1925 r. zameldowany był 1 katolik, 3 Żydów i dwóch niewierzących. W 1939 r. liczyła 1310 mieszkańców, posiadała dworzec kolejowy, bank, sklepy wielobranżowe, restauracje, młecznię, młyn, 2 piekarnie, lekarza, dentystów; działały zakłady: budowlany, fryzjerski, ciesielski, kołodziejskie, kowalskie, krawieckie, ogrodniczy, masarski, stolarskie, szewskie i ślusarski.

Ewangelickie dzieje

Do ośrodków na Pomorzu ogarniętych najwcześniej Reformacją należały: Słupsk i pozostający od dawna w związkach z Gardną klasztor w Białobokach (Belbuck). Fakty te na pewno miały wpływ na sytuację w kościele gardneńskim. Szybko przystąpiono do budowy struktur organizacyj-

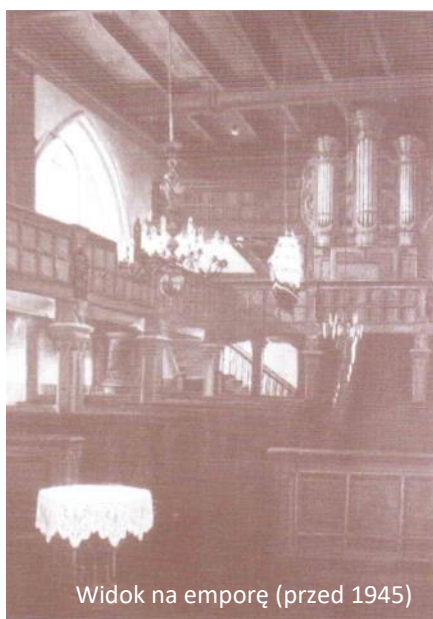
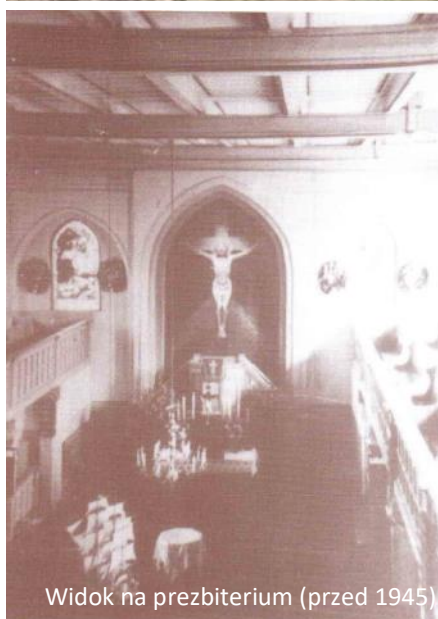
nych nowego Kościoła. W Słupsku ustanowiono superintendurę, podzieloną później na trzy okręgi: circulus teutoni-

cus z parafiami położonymi na zachód od Słupska, gdzie nabożeństwa były w języku niemieckim, circulus medius – cyrkuł parafii w Łupawie, Mikorowie, Budowie, Nożynie, Kołczygłowach, Cetyniu, gdzie częściowo odprawiano nabożeństwa po polsku i circulus vandalicus z parafiami Gardna, Wrzeście, Smołdzino, Rowy, Główny. Stowięcino. Cecenowo, Wałdowo, Skórowo, Damno, Dobieszewo, Kwakowo, gdzie wszędzie w XVI w. prowadzono nabożeństwa po polsku.

Synod słupski był rozległy, dlatego w 1817 r. podzielono go na trzy mniejsze synody: słupski miejski, słupski staromiejski i kołczygłowski. Wśród 11 parafii synodu słupskiego staromiejskiego znalazła się parafia gardneńska.

Parafia gardneńska była rozległa, w jej skład w drugiej połowie XVI w. wchodziło, nie licząc drobnych osad, 26 wsi. Pierwszy dokument z czasów Reformacji

– protokół powizytacyjny z 6 III 1590 r. – stwierdzał, że parafia jest zbyt wielka, by jeden duchowny mógł prowadzić skuteczną działalność duszpasterską. Zaowocowało to umacnianiem struktur kościelnych w sąsiednim Smołdzinie (Schmolsin). Pierwszym krokiem było wzniesienie w tej wsi przez Swantesa von Tessen w 1582 r. małego kościółka, który był filialem parafii gardneńskiej. W 1610 r. księżna Erdmutha mianowała kaznodzieję w Smołdzinie, ks. Michała Mostnika, swym nadwornym kapelanem. Zasadniczego kroku dokonała jednak księżna Anna de Croy, rozbudowując dotychczasowy kościół w Smołdzinie i przekształcając go w parafialny (28 X 1632). Do nowo utworzonej parafii, poza Smołdzinem, przydzielono wsie: Wierzchocino (Virchenzin), Siecie (Zietzen) i Witkowo (Vietkow). Na początku XVII w. usamodzielnili się Rowy (Rowe) z Objazdą (Wobesde). Spośród wsi znajdujących się w składzie parafii gardneńskiej, cztery były wsiami książęcymi (potem elektorskimi i królewskimi): Gardna Wielka, Gardna Mała, Stojcino (Stohentin) i Człuchy (Schlochow). Pozostałe były wioskami szlacheckimi - do rodu von Bandemer należały: Wysoka (Wittstock), Czysta (Wittbeck), Retowo (Rotten), Bukówka (Deutsch Buckow), Żelazo (Selesen), Żelkowo (Wendisch Silkow), Żoruchowo (Sorchow), Lękwica (Lankwitz), Dominek (Dominke), Gąbino (Gambin), Osieki Słupskie (Wusseken) i Kiersk (Kerske); do rodu von Stojentin: Choćmirowo (Alt Gutzmerow) i Choćmirówko (Neu Gutzmerow); do rodu Zastrow – Będziechowo (Bandsechow); do rodu von Rixin - Zgojewo (Schojow).

W drugiej połowie XVIII w. do parafii gardneńskiej należało 21 wiosek: Gardna Wielka, Gardna Mała, Kiersk, Stojcino,

Człuchy, Żelazo, Żelkowo, Będziechowo, Choćmirowo, Choćmirówko, Zgojewo, Żoruchowo, Wysoka, Czysta, Retowo, Bukowa (Buchenstein), Lękwica, Dominek, Gąbino, Komnino (Kuhnhof) i Osieki Słupskie.

Wsie Żelazo i Człuchy pozostały w parafii gardneńskiej do 1837 r. Ok. roku 1860 w parafii było 18 gmin wiejskich.

W latach 1871-79 r. wybudowano kościół filialny w Żelkowie, od 31 III 1899 r. usamodzielniony jako parafia. W 1914 r. poświęcony został kościół w Gąbinie, który był obsługiwany przez proboszcza z Gard-

ny, obie parafie: gardneńska i gąbińska, skupiały łącznie w 1940 r. 3504 wiernych. Zbór w Gąbinie (z Dominkiem i Osiekami) obejmował także Lękwicę i Bukowo, zbór

gardneński: Gardnę Małą, Retowo, Czystą, Wysoką i Stojcino.

Duchowni

Udokumentowane informacje o duchownych parafii ewangelickiej w Gardnie obejmują niżej wymienionych księży:

Granitowa chrzcielnica z XIII/XIV w.

ks. Michael Quandt (1560-64, pochodził z Charbrowa);

ks. Johann Blasänius (1570 ordynowany przez superintendenta Jacoba Hogense; 15 IX 1584 z uwagi na rozległość parafii zwracał się o etat kaznodziei pomocniczego, znającego język polski; posiadał zbiór komentarzy Marcina Lutra do Biblii po polsku - prawdopodobnie Postyllę polską wydrukowaną w 1564 r. w Królewcu);

ks. Thomas Hecht (od 1586, pracował w filiale Smołdzino, przez pewien czas posługi duszpasterskie pełnił równocześnie z J. Blasäniusem);

ks. Paul Starost (1 IV 1605 - 1644, pochodził z kaszubskiej rodziny pastorskiej, szeroko wprowadził język polski do życia kościelnego w Gardnie Wielkiej);

ks. Christoph Vizichius (1644-68, syn proboszcza z Damna, † 1670);

ks. Michael Vizichius (1669-1711, syn poprzednika, przedstawiany w opiniach jako władczy, nielubiany i pazerny, był w sporze z przedstawicielami rodów Bandemerów i Stojentinów);

ks. Michael Henning (1707-19, początkowo diakon, od 1711 proboszcz; „głosił pięknie kazania po kaszubsku”, był w konflikcie z zarządcą domeny słupskiej H. Kamecke, który zarzucał mu, że „prowadził gorszące i bezbożne życie, doprowadził do tego, że parafia popadła w największą nędzę, ślepotę i głupotę, że nie widać sposobu jej uratowania”. Proboszcz znalazł się też w sporze ze szlachtą parafialną, czego potwierdzeniem są niechętne Bandemerom i Stojentinom zapisy w księgach parafialnych założonych w roku 1710, był oskarżany o pijaństwo i bicie żony, władający wsią Żelazo Dietrich von Bandemer w 1710 r. „na własny koszt utrzymywał dobrego nauczyciela, który dzieci przyzwyczajają i uczył języka niemieckiego i przy tym nauczał je czytania i katechizmu”).

ks. Dawid Gulich (17 III 1720 - 23 III 1751, skonfliktowany ze szlachtą parafialną, żądał obecności dzieci i młodzieży na niedzielnych katechezach i posyłania ich do szkoły, co odciągało je od pracy w polu, toczył procesy z okoliczną szlachtą na tle opłat i danin, w trosce o poziom życia religijnego zabiegał o pomoce katechetyczne w języku polskim, dysponował polskim kancjonałem Szymona Krofeya „Duchowne piesnie D. Marcina Lutra”,

podejmował starania o katechizmy i śpiewniki; wobec braku drukowanych przepisywano ręcznie najczęściej śpiewane pieśni i modlitwy; część historyków opowiada się za uznaniem, że rękopi-

ską każdą niedzielę, nowy porządek przewidywał najpierw nabożeństwo razem z komunią w języku niemieckim, a później dopiero nabożeństwo polskie; likwidacja mieszanych nabożeństw dokonana się w 1752 r.);

Plebania z 2 poł. XIX w.

śmienny polski „Dodatek do Krofeya” i „Śpiewnik starokaszubski” napisano w Gardnie, co potwierdzają znajdujące się w nich pieśni śpiewane „po gardzińsku”, z Gardną wiąże się także polski „Zbiór różnych modlitw, pieśni, kazań pogrzebowych między innymi ze Smołdzina”, którego język wyraźnie zabarwiony jest północnokaszubskimi dialektyzmami);

ks. Paul Starkow (21 IV 1752 - 4 IV 1765, *1726 w rodzinie pastorskiej w Wytownie, znajomość języka polskiego pogłębiał w Toruniu, wprowadził zmiany w organizacji nabożeństw niedzielnych; odstąpił od porządku, w którym nabożeństwo rozpoczynało się w języku polskim, potem następowały kazania w języku niemieckim i polskim i wreszcie komunie w języku niemieckim i polskim, zamiennie w

ks. Samuel Andreas Kummer (1766-1808, *1732 lub 1733 Łupawa - † 1821 Gardna Wielka, syn Johanna, proboszcza z Łupawy, znającego zarówno język polski jak i gwarę kaszubską; ukończył trzyletnią

szkołę w Słupsku, 1749-51 gimnazjum w Toruniu, 1751-55 studia teologiczne w Halle, był człowiekiem zrównoważonym, starającym się żyć w zgodzie z parafianami i szlachtą parafialną; 1801 napisał: „Moja parafia w jednej trzeciej składa się z osób, które nie rozumieją języka niemieckiego, a wyłącznie kaszubski, dlatego muszą być oni tu w tym języku nauczani, więc potrzebują nauczyciela, który biegle zna język kaszubski”; IX 1808 adiunktem starego, schorowanego proboszcza został jego wnuk Augusta T. Kummer, dotychczasowy pastor w Nożynie);

ks. August Kummer (13 XI 1808 - 12 V 1836, *1774 Gardna Wielka - † 12 V 1836, studiował w Berlinie i Halle, dobrze znał język kaszubski, choć zmierzał do usunięcia go z ceremonii kościelnych, przed

1815 zlikwidował język polski we wszystkich szkołach parafialnych, odtąd uczono po niemiecku, a tylko w niektórych szkołach z konieczności posiłkowano się językiem polskim, 1827 zlikwidowanie polskich konfirmacji, A. Hilferding napisał: „ci, którzy konfirmację odebrali przed 1827 r. jeszcze w pełni byli Słowianami, gdy tymczasem ci, co ją odebrali później, mniej lub więcej zostali zniemczeni”; krótko przed śmiercią proboszcz sporządził informację o stanie kaszubszczyzny, stwierdził, że Kaszubi parafii gardneńskiej „nie chcą nazywać się Kaszubami, a mienią się słowiński lud, to jest słowiński lud”, opierając się na tym stwierdzeniu A. Hilferding stworzył teorię o Słowińcach, jako najbardziej na zachód wysuniętym plemieniu Słowian nadbałtyckich; 1835 gardneński proboszcz napisał „Kaszubi w parafiach Gardna Wielka i Smołdzino nie wyróżniają się strojem i zwyczajami, ulegli zniemczeniu przez Kościół, a nie przez stosunki pokrewieństwa z Niemcami, gdyż można wykazać, że przez wieki nie szukali żony poza swym rodem [...] Swego języka używają w życiu codziennym, chociaż wszyscy znają język niemiecki”);

ks. Ernst Johann Heinrich Häfner (7 V 1837 - 22 VI 1844, *1 V 1783 - † 22 VI 1844, 1803-06 studia w Halle, 1814 diakon w Miastku, 1825 proboszcz w Osiekach, 1831 diakon w Bytowie, 1833 proboszcz w Łebie, języka polskiego nie znał i nie chciał się go nauczyć, nie zaliczał się do gorliwych duszpasterzy, zmniejszył liczbę kazań polskich z roku na rok, w 1842 wygłosił ich tylko sześć);

ks. Georg Albrecht Theodor Müller (2 XI 1845 - 1858, * 30 I 1802 Gryfice 1816-21 nauka w gimnazjum w Szczecinie, 1821-24 studia w Berlinie, 1824 i 1826 egzaminy kościelne w Szczecinie, 1827-30 pro-

boszcz w Rzyszczewie k. Sławna, 1830-45 proboszcz w Tuchomiu, zwierzał się A. Hilferdingowi z polecenia, jakie otrzymał w Koszalinie w sprawie wyrugowania języka polskiego „Przypadł mi w udziale los, by zniszczyć polską narodowość w dwu miejscowościach [...] Kiedy skierowano mnie tutaj, spytałem, co robić z kaszubską ludnością. Wtedy prezydent regencji powiedział mi, że trzeba skończyć z żywiołem polskim w Pomeranii”; 1845 zaprzestał udzielania kaszubskiej komunii);

ks. Johann Friedrich Reinhold Franz (7 XI 1858 - 1 X 1876, *13 I 1823 - † 1895 Pasewalk, gimnazjum w Berlinie, studia w Halle, Berlinie i Bonn, 1847 pierwszy egzamin kościelny w Berlinie, 1849 drugi egzamin kościelny we Wrocławiu, 1 I 1854 - 1 X 1858 rektor i diakon w Kaliszu Pomorskim, 1 X 1876 drugi inspektor misyjny w Berlinie);

ks. Theodor Ernst Wilhelm Uebe (29 XI 1876 - 31 VII 1887, *22 XI 1850 Kamień Pomorski, syn pastora, gimnazjum w Szczecinie, studia w Lipsku i Berlinie, 29 IX 1876 ord. na kaznodzieję pomocniczego w Gardnie, od XI 1877 proboszcz gardneński, 1 VIII 1887 proboszcz parafii Mikołaja w Kołobrzegu);

ks. Johannes Gottlieb Goercke (20 X 1887 - 31 III 1903, *28 VI 1832 - † 2 III 1905 Słupsk, studia w Halle i Erlangen, IV - 24 XI 1861 rektor i kaznodzieja popołudniowy w Sianowie, 24 IX 1869 proboszcz w Ostrowcu, pow. sławieński, 30 X 1887 wprowadzony w urząd proboszcza w Gardnie, 1 IV 1903 emerytura);

ks. Schalke (1903 kaznodzieja pomocniczy, następnie w parafii Węgorzyno, pow. łobeski);

ks. Zessing (1904 kaznodzieja pomocniczy, następnie w parafii Rossow, Vorpommern);

ks. Karl Ludwig Samuel Aribert Moehr (1 VIII 1904 - 28 II 1911, *1 XI 1867 Drawsko Pomorskie, s. superintendenta drawskiego, studia w Lipsku i Greifswaldzie, 1890 i 1894 egzaminy kościelne w Szczecinie, 14 XI 1894 kaznodzieja pomocniczy w Lutkowie, pow. starogardzki, 1 III 1911 proboszcz w Goleniowie);

ks. Albert August Hermann Müller (1 IX 1911 - 1921, *26 X 1866, nauka w szkole w Pasewalku, gimnazjum w Szczecinie, studia w Greifswaldzie, VIII 1894 drugi egzamin kościelny w Szczecinie, 25 V 1897 kaznodzieja pomocniczy w Ferdinandshof, Vorpommern, 22 V 1898 wikariat w Warninie, 1 X 1902 wikariat w Chmielnie, pow. koszaliński, 1 1905 - 1911 proboszcz w Smęcinie, pow. biało-gardzki);

ks. Siegfried Nobiling (1921-1929);

Parafialna orkiestra dęta (1926)

ks. Wilhelm Kypke (1 III 1929 - 18 XII 1945, *28 IV 1887 Czarnowo, pow. toruński, 13 IV 1913 ord. w Szczecinie).

Zamieranie polskości

Polscy historycy uznają połowę wieku XIX za czas całkowitej likwidacji języka polskiego w parafii gardneńskiej. Nieliczni, nadal nie znający niemieckiego starsi mieszkańcy Gardny, musieli udawać się na nabożeństwa do Głównyc. To zamieranie polskości w kościele gardneńskim opisał A. Hilferding, przytaczając bez komentarza „sądy gardneńskich Słowińców, przedstawicieli prostego ludu”. Jeden z nich opowiadał rosyjskiemu uczonemu: „nauka po słowińsku jest zniszczona, a już trzynaście lat, jak nie ma (słowińskiego) nabożeństwa”. „Przed pięćdziesięciu laty jeszcze dwie trzecie było słowińskich, a jedna trzecia - niemieckich (tzn. mówiących po słowińsku, po niemiecku). Starzy powymierali, a pastor nie mógł się nauczyć po słowińsku, mianowicie pastor Hefner. Przed nim był Kummer, ostatni słowiński pastor. Potem było 20 osób, które chodziły na (słowińskie) nabożeństwo, potem osiem, potem cztery, nareszcie dwoje, Popk i staruszka Zonderka, i wtedy zaprzestano słowińskiego nabożeństwa, musieli chodzić na niemieckie; pastor nie umiał kazać (po słowińsku) i nie pozwolił więcej używać języka słowińskiego (podczas nabożeństw)”.

ks. Paulus Hinz (* 5 II 1899 Połczyn Zdrój - † 28 I 1988 Halberstadt, Niemcy), niemiecki duchowny ewangelicki, superintendent (zwierzchnik diecezji), historyk sztuki, rzeźbiarz; 1917

absolwent liceum w Szczecinku; 1919-23 studia teologiczne i historii sztuki w Greifswaldzie; 1923-24 seminarium kaznodziejskie w Wittenberdze; 1924 wikariusz w Lęborku, 1927 pastor w Ceceno-

wie, gm. Główny; 1930-45 proboszcz parafii katedralnej w Kołobrzegu; aktyw-

ny członek antyfaszystowskiego Kościoła Wyznającego, 1934 uczestnik Synodu Kościoła Wyznającego w Wuppertal-Barmen, członek Bractwa na Pomorzu; 1935 i 1937 otrzymywał zakazy nauczania i był aresztowany; 1945 internowany w obozie radzieckim, zwolniony z uwagi na działalność antynazistowską, wyjechał do Berlina-Frohnau, gdzie przez krótki czas był proboszczem; 1946 kaznodzieja katedry w Halberstadt, potem superintendent; autor ilustrowanych książek o

chrześcijańskich dziełach sztuki w Kołobrzegu, Naumburg i Halberstadt; rzeźbił i malował, wykonany przez niego duży krucyfiks stoi w kościele Świętego Krzyża w Kołobrzegu, a obraz umierającego Chrystusa znajduje się w kościele w Gardnie Wielkiej; żona Maria zd. Wasserow (* 1905).

Franz Jost (* 15 IX 1887 Gardna Wielka - † 11 VIII 1958), rybak, kronikarz; 1930-35 sołtys, ostatni niemiecki burmistrz Gardny Wielkiej (1935-45), uczestnik I wojny światowej; autor cennych zapisków historycznych pt. „Kronika Gardny Wielkiej”, badacz narzecza dolnoniemieckiego - plattdeutsch (i jego gardneńskiej odmiany); zbieracz materiałów leksykalnych, które posłużyły do opracowania przez Friedricha Rosenfelda słownika „Hinterpommersches Wörterbuch der Mundart in Gross Garde (Kreis Stolp), auf Grund der von Franz Jost gesammelten Materialien”

Jan Wild

Kościół w Gardnie (1981)

PRAWDZIWA ŚWIATŁOŚĆ
PRZYSZŁA NA ŚWIAT!

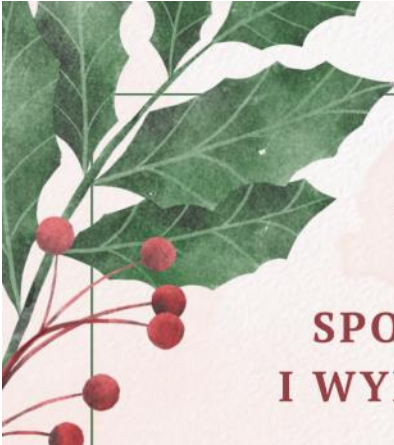
*Błogosławionych Świąt
Bożego Narodzenia*

*życzą
ks. Wojciech, Anna,
Jonatan i Benjamin
Frœhlich*

Zachęcamy do zamawiania
Kalendarza Ewangelickiego 2024 (42 zł)
oraz przewodnika biblijnego
Z Biblią na co dzień na 2024 rok (22 zł).
Zamówienie można składać w zakrystii
po nabożeństwach.

W CZASIE ADWENTU
I BOŻEGO NARODZENIA
ZAPRASZAMY NA:

SPOTKANIA I WYDARZENIA

9.12 GODZ. 17.00

POLSKO-NIEMIECKIE KREATYWNE
RODZINNE SPOTKANIE ADWENTOWE

16.12 GODZ. 16.00

PARAFIALNE SPOTKANIE ADWENTOWE

SŁUPSKIE CENTRUM DIAKONII I DIALOGU
UL. TRAUGUTTA 16

3,10,17,24.12 PO NABOŻEŃSTWIE
KIERMASZ ADWENTOWO-BOŻONARODZENIOWY

24.12 GODZ. 16.00

NABOŻEŃSTWO WIGILIJNE
Z GWIAZDKĄ DLA DZIECI

KOŚCIÓŁ
UL. SŁOWACKIEGO 40

Prośby modlitewne

W Informatorze Parafialnym na stałe zagościła rubryka z propozycjami tematów do modlitwy, które dotyczą życia naszych parafii. To wsparcie, którego potrzebują nie tylko duchowni i rady parafialne, ale cała wspólnota parafii, czyli wszyscy jej członkowie - od najmłodszych do najstarszych.

Prośby i dziękczynienia modlitewne:

- o wiernych i duchownych Kościoła Ewangelickiego w Polsce;
- o rady parafialne, o wszystkich zaangażowanych w różne działania Kościoła i parafii;
- o prześladowanych chrześcijan w różnych krajach świata;
- o powołania do służby w Kościele;
- o chorych, samotnych, opuszczonych i o wszystkich, którzy przeżywają trudne momenty swojego życia;
- o wszystkie prowadzone przez naszą Parafię inicjatywy duszpasterskie i projekty społeczne;
- o tych, którzy poszukują swojego duchowego „portu”;
- o nasze rodziny i bliskich;
- o tych, którzy się smucą i doświadczają cierpienia;
- o pokój na świecie, w szczególności w Ukrainie, w Palestynie i w Izraelu;
- o mądrość dla sprawujących władzę w naszym kraju i w naszych miastach;
- o mądrość w przeżywaniu czasu adwentu;
- o czystość i uczciwość w zwiastowaniu Ewangelii;
- o składanie dobrego świadectwa wśród i niewierzących;
- o poczucie odpowiedzialności za kościół;
- o zachowanie stworzenia.

O tym, co za nami

Sola Scriptura 2023/2024

W tegorocznej edycji Ogólnopolskiego Konkursu Biblijnego Sola Scriptura dzieci i młodzież z całej Polski zapoznawali się z treścią Ewangelii Mateusza. Parafialny etap konkursu odbył się w Słup-

nego, diecezjalnego, etapu dostali się Sebastian Szubert oraz Jonatan Froehlich. Kolejny etap konkursu odbędzie się 9 grudnia w Słupskim Centrum Diakonii i Dialogu. Dla dzieci młodszych z klas I-III odbywa się konkurs plastyczny nt. *Podobieństwa w Ewangelii Mateusza*.

Zakończenie akcji Prezent pod Choinkę

W prowadzonej przez Centrum Misji i Ewangelizacji oraz Diakonię Polską akcji Prezent pod Choinkę udział wzięły dzieci ze słupskich szkół nr 1, 11, NSP7, oraz Szkół we Włynkówku i w Główczych, jak również nasi parafia-

skim Centrum Diakonii i Dialogu w trzech grupach wiekowych (klasy IV-VI, VII-VIII oraz szkoły ponadpodstawowe). Spośród wszystkich uczestniczących w konkursie wyłoniono dwie osoby, które uzyskały przynajmniej 75% dobrych odpowiedzi. Do kolej-

nie. W tym roku zebraliśmy około 120 paczek, które zostały spakowane do 17 zbiorczych kartonów i przekazane organizatorom do Dziegielowa, skąd trafią do dzieci w Ukrainie i w Rumunii. Wszystkim zaangażowanym w akcję „pakowania dziecięcych uśmie-

chów do pudełek po butach” serdecznie dziękujemy i polecamy się na przyszły rok!

Spotkanie partnerskie w Szwerynie

W ramach partnerstwa Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej i Diecezji Wrocławskiej z Kościołem Północnych Niemiec (Nordkirche) w

niemieckim Schwerin, stolicy Meklemburgii, odbyło się spotkanie

gremiów kierowniczych DPW, DW i NK. Spotkanie miało miejsce w siedzibie biskupa kościoła Kristiny Kühnbaum-Schmidt. W ramach spotkania oprócz bieżących wydarzeń i spraw, które mają miejsce w naszych kościołach omówiono także Zgromadzenie Światowej Federacji Luterńskiej, które odbyło się w tym roku w Krakowie. Wśród uczestników spotkania był bp Jerzy Samiec, a Diecezję Pomorsko-Wielkopolską reprezentowali ks. Janusz Staszczak radca Diecezji, Izabela Głównka-

czas którego kazanie wygłosił ks. radca Janusz Staszczak. Tematem przewodnim synodu było zagadnienie reklamy w kościele i reklamy Kościoła. Wprowadzenia do tematu dokonała kurator Diecezji Izabela-Główka-

Sokołowska - kurator Diecezji oraz ks. Wojciech Froehlich - Dyrektor Diakonii Pomorsko-Wielkopolskiej. Wszyscy reprezentanci władz DPW na co dzień są członkami grupy roboczej spotykającej się w ramach partnerstwa. Spotkanie trwało od 19 do 22.11.2023r. Kolejne spotkanie zaplanowane jest we Wrocławiu w 2025 roku.

Sokołowska. Synodałowie w trzech grupach dzielili się swoimi przemyśleniami na temat roli reklamy w Kościele oraz zbawienia jako „produktu” jaki ma do zaoferowania Kościoł. Synod zajmował się również sprawami gospodarczymi DPW. W sesji Synodu udział wzięli delegaci naszej Parafii: Joanna Basińska, Anna Szubert oraz ks. Wojciech Froehlich.

Synod Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej

W sobotę, 25 listopada br., w Toruniu odbyła się 2. sesja Synodu DPW. Obrady rozpoczęły się nabożeństwem spowiednio-komunijnym, pod-

Humor z befką

Józef i Maria poszukują schronienia. Lekko zdenerwowany Józef puka do dwunastych drzwi. Gospodarz otwiera i nawiązuje się taki dialog:

“Czy macie pokój dla mnie i mojej żony?”

“Nie, wszystko zarezerwowane.”

„Zlituj się... zobacz, moja żona jest w ciąży.”

„Nic za to nie mogę!”

„No, ja też nie!!!”

"Martwię się bo moja żona w tę okropną śnieżycę wybrała się do miasta." - "Na pewno znalazła schronienie w jakimś sklepie." - "To mnie właśnie martwi!"

Ojciec podsumowuje: Już wiem, dlaczego w moim dzieciństwie święta były tak piękne. Wtedy nie musiałem płacić za prezenty!

Jasio, jak zawsze przed pójściem spać, zamawia swoją wieczorną modlitwę. W pewnym momencie głośno krzyczy: I proszę Boże, żeby Mikołaj przyniósł mi pod choinkę rower.

Nie musisz tak głośno krzyczeć, Pan Bóg nie jest głuchy – uspokaja syna mama.“

Pan Bóg nie, ale dziadek tak!

opracował ks. W. Froehlich

Parafia Ewangelicko-Augsburska w Słupsku
zaprasza na:

Masaże u Michała

miejsce: Słupskie Centrum Diakonii i Dialogu
ul. Traugutta 16 Słupsk

cena jednego masażu 10 zł

- zapisy: 696 020 497
- płatność przed masażem u Michała
- liczba miejsc ograniczona
- projekt dofinansowany ze środków Johanniter Hilfsgemeinschaft

KALENDARZ I WYKAZ OFIAR OGÓLNOKOŚCIELNYCH

1. noworoczna na Fundusz Socjalny (sty.): 452,00 zł
2. na Fundusz Stypendialny (luty): 302,80 zł
3. na Diakonię Polską (1. n. pas.): 287,00 zł
4. na Fundusz Bratniej Pomocy im Gustawa Adolfa: 1050,00
5. Skarbonka Diakonijna: 570,34 zł
6. Szopienice: 470,00 zł
7. ofiara żniwna na Domy Opieki: 219,00 zł
8. Fundusz Ewangelizacyjno-Misyjny: 604,00 zł
9. ofiara na diaspore: 316,00 zł

PRENUMERATA 2024

Prenumerata cyfrowa

- nielimitowany dostęp online do wszystkich treści na www.zwiastun.pl
- numery „Zwiastuna Ewangelicznego” w PDF
- roczny dostęp **140 zł** półroczny dostęp **70 zł**

Prenumerata papierowa

- **do domu przez Pocztę Polską**
roczna – 280 zł, półroczna – 140 zł
- **w parafii** (od 3 egz.)
roczna – 190 zł, półroczna – 95 zł

Prenumerata możliwa od dowolnego miesiąca do końca 2024 r.

od lutego	174,30	od lipca	95,00
od marca	158,40	od sierpnia	79,20
od kwietnia	142,60	od września	63,40
od maja	126,80	od października	47,50
od czerwca	110,90	od listopada	31,70

Cena detaliczna w 2024 r.

- wydanie papierowe 15,00
- pdf 9,00

Prenumerata zagraniczna: 100 € Europa, 130 \$ USA

ZAPLANOWANE WYDARZENIA

DATA	GODZ.	WYDARZENIE	MIEJSCE
3-24.12.	11.30	Kiermasz adwentowy (po nabożeństwach)	kościół
7.12.	16.30	Rada Parafialna	SCDiD
9.12.	10.00	Konkursu Sola Scriptura (dziec)	SCDiD
9.12.	17.00	Kreatywne Spotkanie Rodzinne	SCDiD
10.12.	15.00	Nabożeństwo i adwentówka Lębork	Lębork
16.12.	16.00	Adwentówka Słupsk	SCDiD
24.12.	16.00	Rodzinne nabożeństwo wigilijne	kościół
7.01.	12.00	Spotkanie jasełkowe	kościół

PRZYKŁADOWE, MINIMALNE KWOTY SKŁADKI PARAFIAL- NEJ W ZALEŻNOŚCI OD DOCHODU DANEJ OSOBY

Dochód miesięczny	Składka miesięczna	Składka roczna
500,00 zł	5,00 zł	60,00 zł
800,00 zł	8,00 zł	96,00 zł
1 000,00 zł	10,00 zł	120,00 zł
1 300,00 zł	13,00 zł	156,00 zł
1 600,00 zł	16,00 zł	192,00 zł
2 000,00 zł	20,00 zł	240,00 zł
2 500,00 zł	25,00 zł	300,00 zł
3 000,00 zł	30,00 zł	360,00 zł
3 500,00 zł	35,00 zł	420,00 zł
4 000,00 zł	40,00 zł	480,00 zł
4 500,00 zł	45,00 zł	540,00 zł
5 000,00 zł	50,00 zł	600,00 zł
5 500,00 zł	55,00 zł	660,00 zł
6 000,00 zł	60,00 zł	720,00 zł
6 500,00 zł	65,00 zł	780,00 zł
7 000,00 zł	70,00 zł	840,00 zł
10 000,00 zł	100,00 zł	1 200,00 zł
12 000,00 zł	120,00 zł	1440,00 zł
15000,00 zł	150,00 zł	1800,00 zł

SERDECZNIE DZIĘKUJEMY ZA WSZELKIE DAROWIZNY ZŁOŻONE NA RZECZ PARAFII! ZACHĘCAMY DO REGULARNEGO OPŁACANIA SKŁADKI KOŚCIELNEJ

Składkę można opłacać w kancelarii parafialnej lub przelewać na konto parafialne z dopiskiem darowizna - składka kościelna rok imię i nazwisko (pozwoli to na odliczenie wpłaconej kwoty od podatku):

25160014621816836860000001

Dla innych darowizn obowiązują te same konta. Poniżej przedstawiamy wyciąg z regulaminu parafialnego dotyczący zasad opłacania składek kościelnych. Jednocześnie przypominamy, że pełnoprawny udział np. w wyborach do rady parafialnej lub jakichkolwiek głosowaniach podczas zgromadzeń parafialnych mają osoby, które znajdują się na liście parafialnej, czyli są członkami parafii pod względem formalnym, na co składa się również opłacenie składki kościelnej. Zachęcamy państwa do cyklicznych wpłat, które można realizować np. przez stałe, miesięczne zlecenia bankowe, rozkładając roczną należność na 12 mniejszych kwot (np. w przypadku, gdy miesięczne wynagrodzenie wynosi 2400 netto, to roczna składka kościelna wynosi 288 zł. Kwotę dzielimy przez 12, co daje nam miesięcznie 24 zł. W swoim banku dokonujemy zlecenia miesięcznej dyspozycji kwoty w wysokości 24 zł na konto bankowe parafii).

SKŁADKA KOŚCIELNA - Regulamin Parafialny Kościoła Ewangelicko - Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej ZASADY OGÓLNE

§ 7

1. Każdy członek Parafii, który został potwierdzony i ukończył 18 lat, zobowiązany jest do płacenia składek parafialnych. Składki te powinny wynosić **co najmniej 1%** jego dochodu.

2. W uzasadnionych przypadkach Rada Parafialna może zwolnić od tego obowiązku pojedynczych parafian bądź też określone grupy społeczne np. uczniów, studentów, bezrobotnych, czy też rodziny przeżywające okresowe trudności finansowe. W uchwale dotyczącej zwolnienia powinien być określony czas trwania tego zwolnienia.

PLAN NABOŻEŃSTW NA GRUDZIEŃ 2023/STYCZEŃ 2024

DZIEŃ	SŁUPSK D	SŁUPSK PL	LĘBORK	GARDNA
03.12 1. Adwent		10.30 		Nabożeństwa w j. niemieckim odbywają się w kościele w Słupsku wg. planu
10.12 2. Adwent		10.30 	15.00 	
16.12 sobota	14.30 	Adwentówka 16.00 SCDiD Traugutta 16		
17.12 3. Adwent		10.30 		
24.12 4. Adwent/Wigilia		16.00	8.30 	
25.12 1. Święto Bożego Narodzenia		10.30 		
31.12 1. niedziela po Bożym Nar.		10.30 		
01.01.2024 NOWY ROK		17.00		
07.01. 1. po Epifanii		10.30 		
14.01. 2. po Epifanii		10.30 	8.30	
21.01 3. po Epifanii		10.30 		
28.01 Ostatnia po Epifanii		10.30 	8.30	

Zapraszamy do uczestniczenia w ewangelickich nabożeństwach transmitowanych w TVP KULTURA o godz. 8.00 w następujących terminach:

10 grudnia 2023 – kościół w Wiśle Głębcach
24 grudnia 2023 – kaplica w Białymstoku